

**MITOLOGIE, MARGINALITATE, IDENTITATE:
PROZA BĂNĂȚEANĂ ȘI SPAȚIUL CENTRAL-EUROPEAN**

CSI dr. habil. Grațiela BENGĂ-ȚUȚUIANU
Institutul de Studii banatice „Titu Maiorescu”
Filiala din Timișoara a Academiei Române

Abstract: *The present paper aims to comparatively analyze some distinct facets of mythology, identity, and marginality in contemporary Romanian and Central European literature, highlighted by authors for whom memory plays a meaningful role in shaping fiction – as a premise for expanding a trans-individual memory and a trans-national space. In the beginning, the hermeneutic and cultural analysis will address the stories and the novel written by Borco Ilin (born in Banat County, Romania). Secondly, the study will be focused on some similarities and differentiations that encompass the fiction written by Borco Ilin, Miodrag Bulatović (Serbian writer born in Montenegro) and Olga Tokarczuk (Polish novelist, Nobel Prize winner), in an attempt to map a fictional territory moulded by the twilight atmosphere that features the Central-European literature.*

Keywords: *archetype, dissolution, paradox, community, ethos*

Paginile care urmează sunt înrădăcinate în mai vechea mea preocupare pentru literatura Europei Centrale. Pornind de la proza scrisă în limba română de un scriitor bilingv din Banat, Borco Ilin¹, studiul se va opri asupra ocurențelor arhetipalului, inserțiilor deterritorializării și triplei paradigme identitare (regională, națională, europeană), pe fundalul atmosferei crepusculare specifice prozei central-europene. Această direcție de investigare răspunde nevoii de contextualizare, mult timp lăsată în umbră de analizele concentrate în jurul autonomiei esteticului, care au prevalat în demersurile critice². Investigația mea va cuprinde câteva etape interșanjabile. În primul rând, voi survola amprenta culturală a Europei Centrale³, cu

¹ Borco Ilin (1975, Timișoara), jurnalist cultural, muzeograf-PR al Muzeului Satului Bănățean Timișoara, membru al Uniunilor Scriitorilor din România și Serbia. Scrie în română și sârbă. A publicat în limba română: *Adio, gondolier, vin caii*, Brumar, 2009, poezii; *Așteptăria*, Brumar, 2015, proză scurtă; *De azi se moare altfel*, Brumar, 2016, poezii; *Nescriși, nemuriți*, Brumar, 2020, poezii (Premiul pentru poezie al USSR, filiala Timișoara); *Al cincilea anotimp*, album și texte de proză, Brumar, 2017; *Memoria albă*, album și texte de proză, Brumar, 2020; *Toamnele noastre, doamnele*, album și texte de proză, Brumar, 2020. Volume de poezie publicate în limba sârbă: *Nu i-aș ierta nimănui tăcerea*, 1999 (volum colectiv), Uniunea Sârbilor din România; *La nord de suflet*, 2001, Uniunea Sârbilor din România; *Mai înspre nord*, 2003, Uniunea Sârbilor din România.

² Despre nevoia de contextualizare a scris Andrei Terian, în *Critica de export: teorii, contexte, ideologii*, București, Editura Muzeului Literaturii Române, 2013, p. 8.

³ Conceptul a provocat dezbateri intense, cu momente de răscruce create de Bojtár Endre, Milan Kundera și Henry Kissinger. Nuanțele pe care le înglobează concepte ca Europa Centrală, Mitteleuropa, Zentraleuropa au fost puse în lumină cu precădere de Jacques Le Rider (*Mitteleuropa*, traducere de Anca Opric, prefață de Andrei Corbea, Iași, Editura Polirom, 1997, p. 15-30) și de Timothy Garton Ash

un popas în perimetrul bănăţean. Apoi, voi decupa suprafaţa tematică şi (în treacăt) amprenta stilistică a prozei lui Borco Ilin, pentru a sonda, ulterior, canaliculele mai adânci ale naraţiunilor. În fine, o altă etapă a acestui demers va consta în urmărirea interferenţelor cu proza altor scriitori din aria Europei Centrale.

È dificil de discutat despre proza scriitorilor bănăţeni fără a reliefa racordurile ei cu literatura Europei Centrale – care a existat înainte ca graniţele naţionale să fie trasate aşa cum le cunoaştem astăzi. „Europa Centrală nu ţine cont de graniţe”, afirma Michael Heim⁴. Dar cum am defini Europa Centrală, de vreme ce fixarea unor limite se dovedeşte inoperantă? Dacă frontierele au fost, în această parte a lumii, mai mereu în schimbare, capricioase şi flexibile, stabil s-a dovedit, în schimb, un profil cultural central-european, conturat în jurul unui ghem de atitudini şi de comportamente: „un sentiment al instabilităţii, al provizoratului şi insecurităţii; de aici, scepticismul în faţa istoriei şi teama de viitor, dublate de neputinţa de a construi proiecte pe termen lung şi de a le investi cu speranţă.”⁵ La acestea s-ar adăuga o relaţie distinctivă între centrele de putere şi periferii, „fie aservite mimetic, fie emancipate subversiv”⁶.

În urmă cu un secol, în satele şi oraşele bănăţene se auzeau româna, maghiara, germana, sârba, croata, bulgara, idiş, slovacă. În drumul lui, călătorul întâlnea ortodocşi, romano-catolici, greco-catolici, calvişti, luterani, iudaici, neoprotestanţi, islamişti şi descoperea formele de administraţie moştenite de la imperiile la graniţa cărora se aflase acest tărâm: Imperiul roman şi bizantin, regalitatea ungară, Imperiul otoman, monarhia habsburgică şi, mai târziu, cea austro-ungară. Ampla cromatică etnică, lingvistică şi confesională a funcţionat ca o sursă a competiţiei, câteodată a confruntării, dar a generat cu precădere interferenţe, hibridări şi forme de transfer cultural⁷.

Pe acest fundal multicultural (sau intercultural – concept preferat de Michael Heim⁸) care, în altă concentraţie, persistă şi astăzi, conflictul etnic a rămas sub pecetea bizareriei. Comunicarea şi intercondiţionarea irigau ţesuturile Banatului, creând premisele profilării identităţii multiple. Filon al patrimoniului comun, adăpostind produsele culturale ale românilor, germanilor, maghiarilor, sârbilor, evreilor, slovacilor, romilor ş.a. din Banat, identitatea multiplă acoperă caracterul variabil al identităţii şi al raportărilor la ea, influenţate cultural şi determinate de schimbările social-istorice⁹. Prin urmare, unghiul istoric de analiză este completat de

(*Foloasele prigoanei. Lanterna magică*, traducere de Catrinel Pleşu şi Corina Popescu, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1997).

⁴ Michael Heim, *Un Babel fericit*, volum coordonat de Daciana Branea şi Ioana Copil-Popovici, postfaţă de Cornel Ungureanu, Iaşi, Editura Polirom, 1999, p. 159.

⁵ Adriana Babeţi, *Introducere la Dicţionarul romanului central-european*, ediţie îngrijită de Oana Fotache, Iaşi, Editura Polirom, 2022, p. 17.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Consecinţele multietnicităţii şi multiculturalismului au fost indicate de Adriana Babeţi, *op. cit.*, p. 17.

⁸ Michael Heim, *op. cit.*, p. 187.

⁹ Cf. Smaranda Vultur, *Teren. Proiecte şi proiectii identitare*, în „A treia Europă”, 1998, nr. 2, p. 203.

un vector comparatist, care scoate în evidență spiritul unui spațiu asimilat conviețuirii interetnice.

Racordat la spiritul central-european, perimetrul bănățean a absorbit fluidul în care s-au amestecat, până la indistinție, binele și răul. A preluat o parte din fascinația simultană pentru creație, experiment și autonegație. Iar dacă Banatul mărginit de Dunăre, Mureș, Tisa și culoarul Cernei amintea de „străvechiul Eden”¹⁰, în proza lui Borco Ilin (scriitor format în acest spațiu al interferențelor culturale) relieful bănățean e coagulat în jurul Arancăi¹¹, un râu lung de 117 km, care, înainte de a se vărsa în Tisa, străbate România și Serbia. Pe o mică porțiune, marchează chiar granița dintre cele două țări. „La șapte ani, am construit prima și poate ultima plută, din niște scânduri de cocină, toate putrezite. Am vrut să navighez pe Aranca, spre tărâmurile necunoscute. Știam că pârâul curge până în Iugoslavia.”¹² (Treizeci de ani mai târziu, personajul-narator din romanul *Jurnal de pustă* se va afla pe un vas de croazieră, pe Mediterana.)

Pornim însă de la proza scurtă cuprinsă în volumul *Așteptăria*. Reprezentările aduc în prim-plan specificul unui spațiu marginal, care poate fi privit prin lentila dihotomică validată de un centru instabil, după cum s-a dovedit de-a lungul timpului. Dintr-un alt unghi observăm Banatul și Timișoara (topos urban recurent în proza lui Borco Ilin) dacă ne situăm în sija studiilor lui Marcel Cornis-Pope, care propune conceptul de *marginocentric*¹³ pentru a desemna un perimetru al interferențelor etnice, lingvistice, culturale și religioase, capabil să pună sub semnul întrebării hegemonia centrului metropolitan și să ofere o alternativă la forța de atracție (sau, uneori, de contorsiune) națională. Un alt traseu se deschide dacă luăm în considerare faptul că Janusz Korek așază spațiile europene central-estice sub semnul dublului postcolonialism¹⁴ – urmând linia teoretică a lui Tötösy de Zepetnek (care susține nevoia dublei chestionări din partea Europei Centrale și de Est a sedimentelor sovietice, dar și vestice).

Discuția se complică și mai mult când avem de-a face cu un scriitor bilingv, care oscilează între spații culturale ce își dispută între ele rolul de centru (zonal) sau de „sub-centru temporar”¹⁵, sintagmă pe care o înțeleg ca spațiu capabil să exercite

¹⁰ Adriana Babeți, *Banatul – un paradis între frontiere*, în vol. *Le Banat: Un Eldorado aux confins*, textes réunis par Adriana Babeți, coordination éditoriale Cécile Kovacsazy, Centre Interdisciplinaire de Recherches Centre-Européennes, Université de Paris-Sorbonne, 2007. Textul apare în limba română la adresa <http://www.memoriabanatului.ro/index.php?page=banat> [accesat în 25 mai 2024] și a fost inclus în *Introducerea* semnată de Adriana Babeți la *Dicționarul romanului central-european*, ed.cit.

¹¹ Aranca apare în sârbă sub numele de *Zlatica*, cu alfabetul chirilic *Златица*, iar în maghiară *Aranka*.

¹² Borco Ilin, *Jurnal de pustă*, București, Editura Humanitas, 2021, p. 5.

¹³ Cf. Marcel Cornis-Pope, *Representing East-Central Europe's Marginocentric Cities in History of the Literary Cultures of East-Central Europe. Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*, II, ed. Marcel Cornis-Pope, John Neubauer, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamin's Publishing Company, 2006, p. 11.

¹⁴ Apud Andrei Terian, *op. cit.*, p. 110

¹⁵ Am împrumutat acest concept de la Mads Rosendahl Thomsen, *Mapping World Literature, International Canonization and Transnational Literatures*, Continuum International Publishing Group, 2008, p. 36-37, unde autorul îl folosește în aria spațiilor de proveniență a produselor literare integrabile literaturii mondiale.

influență în și în afara literaturii. În cazul acesta, disputa determină deplasarea centrului de iradiere a influențelor și, în consecință, imposibilitatea de a stabili și cartografia un perimetru marginal.

Frontierele flexibile ale acestui spațiu și-au extins dinamica permisivă asupra reperelor identitare, ceea ce a condus la o abordare relaxată a problematicii care circumscrie, cu generozitate, conceptul de diferență. „Nimeni nu poate înțelege Banatul dacă nu apelează la culturile din imediata apropiere. Prin extindere, nimeni nu poate înțelege cultura română așa cum se cuvine dacă ignoră culturile din vecinătate.”¹⁶ Și totuși comparatismul românesc a sondat mai degrabă afinitățile literaturii române cu literaturile occidentale decât să fructifice legăturile cu Europa Centrală și de Sud-Est, ceea ce a fost, de altfel, o pricină în plus pentru o persistentă izolare culturală, pe care dinamica din câmpul literar se străduiește (și) astăzi să o înlăture.

Revenind la proza lui Borco Ilin, observăm cum un spațiu periferic poate fi impregnat cu o sevă de extracție mitică și metamorfozat în centru, chiar dacă e străbătut, în lung și în lat, de un personaj-narator care are el însuși atributele marginalului și e aflat în tensiunea neașezării (identitare, lingvistice, sociale). E un rătăcitor care trăiește, cu un patos insubordonabil, atât abandonul, cât și starea de grație. Naratorul din prozele ce alcătuiesc *Așteptăria* își poartă fascinația peregrinărilor într-un spațiu dezolant-centrifugal (orașul), până când ajunge să străbată, anamnetic, ordinea stră-veche a lumii.

Cum scriitorul timișorean recuperează granulele simplității arhaice și le grefează pe revendicarea spațială a memoriei culturale central-europene, poate fi situat în tradiția lui Sorin Titel, dar prelungește câteva tangente și spre proza Olgăi Tokarczuk. Considerăm că o tensiune a memoriei (care, potrivit lui Jan Assmann¹⁷, produce sinteza dintre timp și identitate) definește esența prozei lui Borco Ilin – desfășurată, narativ și simbolic, pe urzeala împletită din autobiografie și ficțiune. Sau dintre evocare și oniric.

Spre exemplificare, *Casă de zi, casă de noapte* a Olgăi Tokarczuk tematizează spațiile de graniță. Romanul „surprinde dinamica geopolitică într-o Europă Centrală puternic tulburată (cu orașe care «străluceau ca și cum ar fi strigat după ajutor»), urmărește răspântia la care individul se izolează de comunitate și explorează zona de intersecție dintre tărâmul ferm al lucidității și fluidul nestăvilat al inconștientului.”¹⁸ Personajele sunt „oameni adormiți care au murit și visează că trăiesc. De aceea sunt pe lume tot mai mulți oameni, o populează morții adormiți. [...], iar oamenii adevărați, cei care trăiesc pentru prima oară, sunt în număr mai mic. În toată această confuzie nimeni dintre noi nu știe și nu poate să știe dacă se numără printre cei care doar visează sau trăiesc cu adevărat.”¹⁹

¹⁶ Cornel Ungureanu, *Mitteleuropa periferiilor*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 374.

¹⁷ Cf. Jan Assmann, *Communicative and Cultural Memory, Communicative and Cultural Memory, Communicative and Cultural Memory*, în *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, ed. A. Erll, & A. Nünning. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2008.

¹⁸ GrațIELA Benga, în *Dicționarul romanului central-european*, ed. cit., p. 181.

¹⁹ Apud *ibidem*, p. 181.

Într-un spațiu de graniță și în jurul proporției schimbătoare dintre vis și realitate se coagulează și *Jurnal de pustă* al lui Borco Ilin. Romanul începe cu un vis²⁰ (personajul-narator visează că vorbește într-o limbă necunoscută, amestec de sanscrită, slavă, iraniană), cutreieră periodic teritoriul oniric și se sfârșește cu un alt vis, la care vom reveni mai târziu.

Mici intarsii onirice sunt încrustate și în fibra narativă din *Așteptăria*. Cele șapte proze scurte pot fi citite separat, însă își dezvăluie tainița ca întreg. Împreună alcătuiesc un poem (anti)eroic al lumii aflate în vizibilă degradare și discretă restaurare. Relatările cvasi-minimaliste alternează cu inserții metafizice și prefirări lirice, iar glisările din zona stilistică – de la expresia corozivă spre sonorități regionale și repliere livrescă – arată efortul de a ține în frâu o narațiune polifonică în care se conturează, ingenios, o mitologie proprie.

Mitologie distinctă creiona și Olga Tokarczuk în *Casă de zi, casă de noapte*. Ansambru eteroclit, la limita dintre roman și succesiune de povestiri tematic întretesute, *Casă de zi, casă de noapte* are ca factor declanșator al narațiunii sosirea Martei în Nowa Ruda, un orașel liniștit din Silezia – spațiu periferic, cu frontiere instabile, așa cum a fost și Banatul. Acest personaj-agent încurajează evocări, ascultă confesiuni, strânge fragmente dislocate și îngemănează meticolos piesele într-un halucinant puzzle despre marea istorie și istoriile locurilor de graniță. „Când mă uit, am convingerea că văd ceva neclintit. Dar nu e decât o imagine falsă a lumii. Lumea este în continuă mișcare, vibrantă. Pentru ea nu există un punct zero care se cuvine memorat și înțeles. [...] Un peisaj este memorat ca un tablou. Memoria creează vederi, dar nu înțelege deloc lumea. [...] Omul își vede în peisaj propriile clipe interioare, efemere. Pretutindeni se vede numai pe sine. Și gata.”²¹ Inclusă când în Polonia, când în Germania sau în fosta Cehoslovacie, Silezia este o regiune a marginilor și a trecerii, prinsă nu doar într-o geografie politică nesigură, ci și între vârstele lumii – la fel cum este zugrăvit Banatul de către Borco Ilin, în *Așteptăria* și în *Jurnal de pustă*. Devine țărâmul său propriu, o patrie configurată prin recursul la imaginație – atât pentru autoreprezentarea identității, cât și în stabilirea teritoriului²².

Dezagregării prezentului i se opune ordinea regăsită într-un spațiu fluid, Aranca, topos în care se reunesc curenții subterani ai Banatului românesc și ai celui sârbesc. Un întreg sistem de opoziții care prinde contur în *Așteptăria* se dovedește generator de interferențe, al căror echivoc e concentrat în senzație și extins în spațiu – ambele, reflexii ale ambivalențelor. De exemplu: 1. așteptarea autobuzului și popasurile prin cârciumi sordide provoacă senzații paradoxale, de parcă ar lua naștere în organisme diferite, nu în interiorul aceluiași sistem neural („așa îmbâcsit de fericirea iresponsabilității, micit în mine ca o veveriță egoistă, putred de resemnare. Mă duc într-un loc unde pieirea durează toată viața și toată moartea, unde osândiții habar n-au că drumul spre eșafod se poate parcurge și călare, nu-i musai cu

²⁰ Prima frază a romanului, Borco Ilin, *Jurnal de pustă*, este „Caut limba în care vom înțelege toți de ce nu am murit înainte de vreme.” (p. 5).

²¹ Apud *Dicționarul romanului central-european*, ed. cit., p. 180.

²² Pentru rolul imaginației, a se vedea Jean-Jacques Wunenburger, *Imaginarile politicului*, traducere din franceză de Ionel Bușe și Laurențiu Ciontescu-Samfireag, București, Editura Paideia, 2015, p. 43.

lanțuri la picioare.”²³ 2. pădurile Mureșului și Aranca fixează centrul mitic al lumii, imuabil și totuși în continuă prefacere.

Stabilă doar în mecanismul amintirii (așa cum apare și în romanul *Jurnal de pustă* – „unde departe, în altă viață, Aranca și Mureșul înghițeau apusul în lipsa mea”), Aranca se preschimbă în inscripție. E un loc al memoriei²⁴, care prilejuiește întâlnirea cu o lume plină de sensuri – unde apar, la răstimpuri, „mirosul ciorbei de porc din șorțul bunicului”, gusturi, sunete, texturi și forme care (apelând la percepții) reînsuflețesc²⁵ un loc încărcat de sens și recuperează vârsta deplinei receptivității. Prin vectorul său polisenzorial, spațiul se preschimbă într-un loc (opus *non-locului*, în accepția lui Marc Augé) verticalizat de prezența hiperbolizată a bunicilor. Bunica „mi-a spus că până la șapte ani sunt înger, că până atunci toate păcatele îmi sunt iertate. Am crezut-o, și încă o mai cred. Bunicii mei sunt uriași, personajele sfinte în irepetabila perioadă de glorie, când habar nu ai că există murire sau nemurire [...]. / Am visat, ca înger, la șapte ani, o femeie. Și deveneam, încet, din înger, om. Un vis la sufertaș pentru clipa în care *mintea și inima vor începe să vorbească limbi diferite și eu nu mă voi mai înțelege defel.* (s.n.)”²⁶

Pentru investigația pe care am demarat-o, două direcții importante de analiză se desprind din fragmentul citat mai sus: problema identității și chestiunea limbii folosite într-un spațiu multietnic. Dacă nicăieri în Europa nu s-a profilat un cult al limbii așa cum s-a reliefat în Europa Centrală²⁷, cu filosofia lui Wittgenstein ca nod de interes, nu e mai puțin adevărat că de limbă (și limbaj) sunt legate controversile din jurul identității naționale. Cum numai survolarea acestui din urmă concept s-ar întinde pe multe pagini (și cum nu face obiectul acestui articol), amintim doar că vechile contacte, perpetuate de proximitatea multietnică, au generat conturarea unei identități multiple din ale cărei proiecții face parte (și) multilingvismul.

Instabilitatea identitară (sau multiplicitatea ei) și balansul pe coarda multilingvismului sunt reflectate în *Jurnal de pustă* – roman al căutărilor, al conștiinței precarității umanului și al flexibilizării frontierelor (geografice, etnice, lingvistice, dar și ale celor care despart realitatea de mit): „Nu mi-am găsit limba în care să scriu. [...] Nu am o limbă care crește din mine, ci doar limbi care mă primesc, mă tolerează până la un punct. Limba română doar o intuiesc, mă dau pe lângă ea. [...] Iar limba în care, cum ar zice poezii, gândul mă vorbește, și cuvântul devine tăcere, e sârba. [...] Sârba e limba în care mănânc cireșe, limba în care îmi adun haita de lupi, limba pe care o tac de multă vreme deja. E mai degrabă dialectul în care mi-am strâns sinele în brațe măcar o dată. Nu e vreo limbă concretă. / Îmi adun poeziile și prozele scrise pe foi, în ambele limbi – și în ambele sunt scrise amestecat, cu caractere românești, chirilice și sârbo-latine. [...] Emoțiile, de orice fel ar fi,

²³ Borco Ilin, *Așteptăria*, Timișoara, Editura Brumar, 2015, p. 21-22.

²⁴ Folosesc această sintagmă în accepțiunea dată de Pierre Nora, în *Les Lieux de mémoire*, I, Paris, Gallimard, 1984.

²⁵ Despre rolul simțurilor în activarea memoriei scrie Yi-Fu Tuan, în *Topophilia. A Study of Environmental Perceptions, Attitudes, and Values*, New York, Columbia University Press, 1990, p. 7-11.

²⁶ Borco Ilin, *op. cit.*, p. 55.

²⁷ Cf. Michael Heim, *op. cit.*, p. 130.

explodează în sărbă. De regulă, soarele și sângele predomină. Ceea ce aștern în română mi se pare mai frumos, iar ceea ce scriu în sărbă mi se pare mai tare, lipsit de negocieri. [...] Însă nu mi-am găsit limba în care să scriu ceea ce nu știu de unde știu, limba pe care să nu mor. [...] Sinele meu corcit cu moartea învinge atunci când trebuie să supraviețuiesc, adică să spun ceva, să scriu ceva. Deoarece refuz să cred că viața e o donație anonimă care la un moment dat se transformă într-o licitație pentru moarte./ Am venit asudat și bătrân de la alergat. Mort. Nu mai face eu din astea. Tinerețea nu se poate recupera. Nu se poate recupera acel nimic magnific, duelul cu moartea în care câștigai necondiționat, fără să știi că pierzi, fără să simți asta. Mai bine scriu. Într-o limbă în care vom înțelege toți de ce nu am murit înainte de vreme.”²⁸

Am citat *in extenso* deoarece consider că acest fragment este o epitomă a întregului roman care, dincolo de episoadele narrative, adăpostește o meditație asupra *trecerii* – între două identități, între limbi diferite (una romanică, altă slavă), între vârste, între spații (marginale sau subcentrale) și între lumi (reale, mitice, onirice sau ficționale). De pildă, amintirea livrescă a lupului dintr-un poem al lui Miroslav Antić înlesnește trecerea spre evocare, încheiată cu un nod reflexiv. „La sat, la Aranca, zece ani am crescut ciobănești germani, cu speranța tacită că, într-o zi, femela se va împerechea, printr-o magie a împrejurărilor, cu vreun lup din pădurile Mureșului. Nu s-a întâmplat, și deja dusă era tinerețea mea zodiacală.”²⁹ Iar când scriitorul însuși (dar și personajul-narator în romanul autoficțional) se profilează ca vorbitor de mai multe limbi, creația nu poate evita fărâmițarea și recompunerea identitară. Trecerea de la o limbă la alta sau imbricarea lor coagulează, în esență, o altă identitate, alcătuită dintr-un melanj cu concentrații variabile. Topind felurite categorii de treceri (actualizate de memoria individuală, dar și de cea colectivă³⁰), povestea personajului-narator din *Jurnal de pustă* – de altfel, un fals jurnal, care a recuzat convențiile diaristice – oglindește raportul pe care scriitorul bilingv îl are cu actul diegetic și cu existența însăși.

În fine, marginalității sociale și spațiale din *Așteptăria* i se adaugă, în romanul *Jurnal de pustă*, alte valențe. Personajul-narator străbate spații dintre cele mai diverse: ajunge într-o altă „margină”, la Odessa, cutreieră și trasee vestice, încearcă să se integreze în „lumea nouă” – ceea ce permite narațiunii să evite stereotipurile spațiale și să concentreze mai multe perspective³¹ (a nativului, a călătorului și a celui care vrea să se așeze într-un alt loc). Însă toate aceste explorări

²⁸ Borco Ilin, *Jurnal de pustă*, p. 6-7.

²⁹ *Ibidem*, p. 142.

³⁰ Aleida Assmann, *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011, 123-125. Autoarea identifică o dimensiune neurală, atașată memoriei individuale, la care se adaugă un rapel social și un altul cultural, ca părți ale memoriei colective. Cercetătoarea consideră că memoria culturală cuprinde o memorie funcțională (decelabilă în practicile simbolice, tradiții, rituri desfășurate în grupuri) și o memorie-depozit („storage memory”), materializată în cărți, imagini, filme, arhive.

³¹ Poliperspectivismul e unul dintre pilonii geocriticii configurate de Bertrand Westphal.

– impulsionate de două mari metapovestiri (Vârsta de Aur și mitul progresului³²) și reflectate inclusiv prin elementele paratextuale³³ – nu înlătură senzația destrămării, căruia personajul-narator îi opune refugiul în memorie: centrul lumii sale, Aranca, e recuperat nostalgic de un subiect ale cărui experiențe l-au făcut să redefinească statutul de marginal. Dacă, în romanul *Oameni cu patru degete* (1976), scriitorul sârb Miodrag Bulatović explora iubirea-ură față de tărâmul originilor, universul epic al lui Borco Ilin îi regăsește acestuia, retrospectiv, atributele coagulante.

Căutările profesionale ale personajului-narator (care îl duc, ca fotograf, pe o navă de croazieră – un „loc fără loc”, adică un spațiu heterotopic³⁴), eșecul sentimental, încercările succesive de a-și găsi locul într-o lume centrifugală și, mai ales, repetatele întoarceri spre o vârstă mitică și într-un spațiu intercultural se întretaie, în romanul scriitorului bănățean, cu variațiuni eseistice inserate în corpul narativ. Alături de autoironie, deplasarea centrului de greutate al prozei dinspre epic spre idee constituie, de altfel, o altă caracteristică a literaturii central-europene³⁵, care se adaugă fascinației abandonului: „prin câmpul nins cu cimitire trece un mire negru pe un cal de vin. Ce chestie, cal de vin. [...] Vine să se adape la fântâna nebuniei noastre, a cărei cumpănă scârțâie precum genunchii zilei de apoi. [...] la un moment dat nu te mai roade nebunia să fii tot ce ai fi putut fi, la un moment dat nu mai vrei să devii ceva anume. Doar să fii.”³⁶

Despre margine, marginalitate și călătorie scrisese și Miodrag Bulatović în *Oameni cu patru degete*, unde urmărea „odiseea macabră a emigranților printr-un univers din care se desprind două tipologii ale spațiului: una reală, care urmărește, iscoditor, diverse trasee europene pe axa est-vest, cu detaliile concrete ale (non)locurilor – trenuri, gări, cafenele, străzi, gropi de gunoi și bordeluri – și o alta care coincide cu o topografie mitico-fantastică (vertical orientată)”³⁷. Însă unor subteme comune (spațiul de graniță, marginalitatea, memoria), antieroului sau canaliculelor mitice care îl apropie pe Borco Ilin de scriitorul sârb născut în Muntenegru li se opun elemente care îi diferențiază: *Oameni cu patru degete* e un roman politic și parabolic, în care inserția demonicului se altoiește pe trunchiul deteritorializării și al dezumanizării. Or, în întreaga proză a lui Borco Ilin, deteritorializarea potențează, paradoxal, conștientizarea precarității și a consistenței condiției umane. Adică ambivalența ei.

³² Pentru Jean-Jacques Wunenburger, acestea sunt metapovestirile care au influențat istoria politică. A se vedea Jean-Jacques Wunenburger, *Imaginarile politicii*, p. 77.

³³ În cele patru secțiuni ale *Jurnalului de pustă*, multe episoade sunt denumite prin sugestii ale călătoriei și/ sau ale naufragiului (*Tânărul și marea*, *Accident în Occident*, *Naufragiul de acasă*, *Piederea paradisului pierdut*, *Grânicerul*, *Marco Polo*) sau prin intuiții crepusculare (*Luntrașul*, *Mirele negru*, *Sfârșitul lumii*, *Când a murit timpul*).

³⁴ Cf. Michel Foucault, *Des espaces autres*, în *Dits et écrits*, Paris, Gallimard, 1984, vol. IV, p. 763.

³⁵ Michael Heim afirmă că literatura Europei Centrale trăiește din idei, nu din istorisire. Cf. Michael Heim, *op. cit.*, p. 161.

³⁶ Borco Ilin, *Jurnal de pustă*, p. 165-166.

³⁷ Grațiela Benga, în *Dicționarul romanului central-european*, ed. cit., p. 440.

Plecând de la conceptele care denumesc deteritorializarea și reteritorializarea³⁸, Bertrand Westphal a arătat mecanismele prin care ficțiunea intră într-un raport de mimetism cu lumea și a explicat modul în care ajunge să conțină derivatele realității³⁹. Cu alte cuvinte, lumea referențială devine un spațiu intermediar între lumea reală și ficțiune. Concept care prinde în acoladă dimensiuni globale, spațiul (și timpul, ca a patra dimensiune a spațiului⁴⁰) se relativizează în proza lui Borco Ilin.

Între exterioritatea destrămată și interioritatea vulnerată se întinde o țesătură narativă și simbolică pe care e imprimată o altă față a (dis)continuității. Pe de-o parte, geografia obiectivă conține nebănuite resurse – actuale, dar și mitice – pe care naratorul le expune vederii. Pe de altă parte, relieful își găsește un corespondent ascuns în (ceea ce Jean-Jacques Wunenburger⁴¹ numește) atlasul interior al naratorului – concept înșurubat în antrenarea toposfilă⁴² și în predispoziția psihogeografică. În cazul prozei scriitorului bănățean, (dez)ordinea lăuntrică a personajului-narator se proiectează în exterior, configurând sau destructurând lumea în funcție de sursele memoriei, de parcursul lucidității, de vibrația afectivă și de impulsul sinelui. Când personajul-narator învață să imite țipătul unui „șoim din south-west” sau când o imagine (filmul *Rio Bravo*) aduce în casă senzații și hibridări – „the west, the dust & the wind, the copilăria, care ne-a format scara valorică a memoriei” (și nu va dura numai două ore, „ci va fi viața mea de astăzi. Pentru că-mi permit să mă trăiesc, ce naiba.”⁴³) – avem de-a face cu experiențe mentale care însoțesc stările primare și emoționale ale organismului. Geografia exterioară oglindește senzațiile emoționale⁴⁴ și universul simbolic⁴⁵, reactivitatea și nesiguranța emoțională a personajului, stările lui de perplexitate, nostalgiile și angoasele, dar și un alt tip de bulversare – ivit din dinamica înconstantă a unei lumi care-și percepe subrezenia.

³⁸ A se vedea Gilles Deleuze, Félix Guattari, *Mii de platouri*, traducere din limba franceză de Bogdan Ghiu, București, Editura Art, 2013. În original, Gilles Deleuze, Félix Guattari, *Mille Plateaux*, Paris, Minuit, 1980.

³⁹ Bertrand Westphal, *Geocriticism: real and fictional spaces*. Translated by Robert T. Tally Jr., New York, Palgrave Macmillan, St. Martin's Press, 2011, p. 75.

⁴⁰ A se vedea teoria cronotopului bahtinian.

⁴¹ Cf. J.-J. Wunenburger, „Imagination géographique et psycho-géographie”, în Poirier, Wunenburger (ed.), *Lire l'espace*, Bruxelles, Ousia, 1996.

⁴² Trimit spre lucrarea lui Yi-Fu Tuan, *Topophilia*, ed. cit., unde racordul afectiv este esențial pentru distincția între spațiu și loc.

⁴³ Borco Ilin, *Jurnal de pustă*, p. 110.

⁴⁴ Percepția declanșează răspunsul emoțional și dă naștere senzației. Cf. Antonio Damasio, *Simțire și cunoaștere. Cum să generezi minți conștiente*, traducere din engleză de Alexandru Babeș, București, Editura Humanitas, 2024, p. 71 și urm.

⁴⁵ Preiau acest concept cu sensul pe care i-l conferă Guy de Meo. „L'univers symbolique (idéologies territoriales, valeurs patrimoniales, mémoire collective, sentiments identitaires en particulier) des structures cognitives du sujet social trouve un champ de références solides dans les structures objectives de l'espace géographique.” Guy Di Meo, *Géographies Tranquilles du Quotidien: Une Analyse de la Contribution des Sciences Sociales et de la Géographie à l'Etude des Pratiques Spatiales*, în: „Cahiers de Géographie du Québec”, 1999, 43(118), p. 91. Disponibil online: <https://www.erudit.org/fr/revues/cgq/1999-v43-n118-cgq2690/022788ar.pdf> [accesat în 1 iunie 2024].

Spre deosebire de orașul balzacian, oraș în a cărui topologie socială se distingea un spațiu structurat (cartografiat de Franco Moretti ca diagramă sau ca matrice a raporturilor, nu ca sistem de locuri specifice⁴⁶), desfășurarea spațială din proza lui Borco Ilin nu configurează axe. Oferă doar câteva puncte iluzorii de convergență: strada, cârciuma, ușile sunt coordonatele autonome ale unui spațiu al explorărilor, în care rătăcirile naratorului oglindesc (și) incursiunile în propria conștiință. Deși, de-a lungul narațiunii, apar ca potențiale spații de relaționare, ele au în comun valențele solitudinii și disoluției. Totuși, prezintă și câteva semne/ funcții particulare.

În acest sens, un traseu al anonimatului (unde relațiile sociale nu izbutesc să se coaguleze) e schițat de străzile pe care rătăcește naratorul. În termenii lui Mac Augé, strada (reprezentată în *Așteptăria*) e un non-loc, incapabil să opereze sinteze. Autorizează doar coexistența unor individualități distincte, într-un interval de timp limitat⁴⁷. Desigur, non-locul nu există în stare pură și definitivă. Nu are caracter absolut. Poate fi injectat cu anticorpii care determină transformarea lui într-un spațiu al interacțiunii. De aceea, deși păstrează amprenta destrămării, cârciuma oscilează între non-loc și loc antropologic⁴⁸, deschis, la răstimpuri, spre orizontul identitar, relațional și istoric.

În fine, prin recurența ușilor, naratorul amplifică polisemantismul *trecerii* – prin vârste și prin spații (de)valorizate identitar și social, în care dezagregarea și nostalgia sunt întretesute în mecanismul figurativ al unui cotidian străbătut de suveica mitului. Pe acest fundal, ușa materializează un lucru, nu un obiect (dacă preluăm distincția operată de Bill Brown⁴⁹). Obiectele ascund coduri și sensuri pentru că subiectul le explorează ca fapte. Afirmându-se ca lucruri, obiectele își expun povestea – care este și povestea unei schimbări a relației personajului-narator cu sine și cu lumea din afară.

Spațiul bănățean e străbătut de personaje animate de fluxul unei abisalități originare. Sunt atașate de memorie și tensionate de o așteptare (ne)definită. Unele dintre ele trec pragurile dintr-o narațiune într-alta, își împrumută vocile, își confruntă, percutant, tăcerile ori suportă o frisonantă contagiune mitică. Apoi, două identități se ascund în interiorul personajului narator, într-o dramatică încercare de armonizare a contrariilor: aventurierul și visătorul, masculinitatea nestăpănită, nărăvașă, (i)rațională, nesățioasă de senzații plene ori de licori anestezice și virilitatea introspectivă, fascinată de adâncimi obscure sau de iradieri estetizante. Și două limbi exprimă această existență pe muchie – una în care se tace, alta în care se vorbește cu o lume care a fragmentat totul, destrămându-se, la rândul ei, pe sine. „De sute de ori mi-am spus că, dacă aș fi știut să-mi ascult inima, poate ar fi mai multă frumusețe în lumea asta. În schimb, am ascultat doar de avalanșele ei, pe care le-am

⁴⁶ A se vedea Franco Moretti, *Grafice, hărți, arbori. Literatura văzută de departe*, cu un studiu de Alberto Piazza, traducere de Cristian Cercel, prefață de Andrei Terian, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2016, p. 67.

⁴⁷ Marc Augé, *Non-places*, New York, Verso, 1995, p. 35.

⁴⁸ Folosesc acest concept în accepția dată de Marc Augé, *op. cit.*, p. 33.

⁴⁹ Cf. Bill Brown, „Thing Theory”, în *Critical Inquiry*, 2001, Vol. 28, No. 1, Things, p. 4.

confundat cu nemurirea.”⁵⁰ Ambivalențele care pecetluiesc identitatea regională în proza lui Borco Ilin sunt întregite de un lexic distinct – fiindcă se bea o *café* sau un *stampăl*, se merge cu *bițigla*, iar unele lucruri *trebe* făcute.

S-ar putea conchide că proza lui Borco Ilin împlinește confesiunea unui marginal și transferă febrilitatea unui naufragiat care, prizonier într-un trup efemer și într-o realitate precară, imaginează lumi alternative. Nu trama sincopată, întreruptă de reflecții, este cea care articulează povestea, ci atmosfera. Neputința, criza, tăcerea, timpul și viața-moartea, concentrate în expresie tăioasă, în extensii eseistice multistratificate și în salturi onirice – așa cum este acela care încheie *Jurnal de pustă*: „Am ațipit un pic și am căzut într-un vis straniu, sau poate că am văzut cu alți ochi se ce-ntâmpla de fapt. Timpul lătra la noi precum un câine la gard, hârâit de copii care dau cu petarde și asmuțit de un stăpân obez și beat. Masculul imens rupea bucăți din lanț, sfâșia sârma din gard și prindea copiii din urmă, îi mușca de cap, însă nici unul din ei nu murea. Toți se ridicau și o luau spre casă, bătrâni și cocoșați. [...] În drum spre casă acei copii au devenit copii iarăși. S-au întors la gard, bucurându-se de moartea imensei javre care lătra încă de pe când și bunicii lor țin minte. [...] Gata, au zis copiii, timpul nu mai trece, a murit în loc. Nu vom îmbătrâni, nu vom purta cărje niciodată. În clipa aia șopronul explodează și apără furioasă cățeaua [...]. De ea uitaseră copiii. Prin curte mișuna o ceată de căței înnebuniți de foame./ Din ațipeală m-a trezit o senzație rece pe față. Un câine negru mi-a atins tâmpla cu botu-i umed. Se-nsersese deja bine, nu mai trecea nimeni pe strada mare. Nici nu mi-am dat seama cum a fugit timpul.”⁵¹

Un univers hipnotiza(n)t creionează naratorul, păstrând (în identitatea lui scindată) credința în rostirea întemeietoare, dar și în tăcerea grăitoare. Aflată într-o sintaxă literară integrabilă etosului central-european, proza lui Borco Ilin se dovedește fertilă atât pentru problematizarea spațialității (din perspectiva metodei geocritice), cât și pentru sondarea identității multiple. Mai mult: prin urmărirea unor principii de asemănare și diferențiere, poate impulsiona dezbaterea despre perspectiva binară a marilor și micilor literaturi, respectiv discuția despre existența unui spațiu literar internațional⁵².

Bibliografia operei

- BULATOVIĆ, Miodrag, *Oameni cu patru degete*. Traducere și note de Adrian Costea, Prefață de Romul Munteanu, Postfață de Constantin Ghirdă, București, Editura Univers, 1987.
- ILIN, Borco, *Așteptăria*. Timișoara, Editura Brumar, 2015.
- ILIN, Borco, *Jurnal de pustă*. București, Editura Humanitas, 2021.
- TOKARCZUK, Olga, *Casă de zi, casă de noapte*. Traducere din limba polonă de Cristina Godun, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2015.

⁵⁰ Borco Ilin, *Așteptăria*, p. 107.

⁵¹ Idem, *Jurnal de pustă*, p. 167-168

⁵² Am în vedere conceptul propus și explicat de Pascale Casanova, în *Republica mondială a litererelor*. Traducere din limba franceză de Cristina Bîzu, București, Editura Curtea Veche, 2007, p. 433, passim.

Referințe bibliografice

- ASSMANN, Aleida, *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.
- ASSMANN, Jan, *Communicative and Cultural Memory, Communicative and Cultural Memory*, în *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, ed. A. Erll, & A. Nünning. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2008.
- AUGÉ, Marc, *Non-places*. New York, Verso, 1995.
- BABEȚI, Adriana (coord.), *Introducere la Dicționarul romanului central-european*. Ediție îngrijită de Oana Fotache, Iași, Editura Polirom, 2022.
- BABEȚI, Adriana, *Banatul – un paradis între frontiere*, în *Le Banat: Un Eldorado aux confins*, textes réunis par Adriana Babeți, coordination éditoriale Cécile Kovacsazy, Centre Interdisciplinaire de Recherches Centre-Européennes, Université de Paris-Sorbonne, 2007.
- BABEȚI A., UNGUREANU, C. (coord.), *Europa Centrală. Memorie, paradis, apocalipsă*, Iași, Editura Polirom, 1998.
- BROWN, Bill, „Thing Theory”, în *Critical Inquiry*, 2001, Vol. 28, No. 1, Things.
- CASANOVA, Pascale, *Republica mondială a litererelor*. Traducere din limba franceză de Cristina Bîzu, București, Editura Curtea Veche, 2007.
- CORNIS-POPE, M., Neubauer J. (eds.), *History of the Literary Cultures of East-Central Europe. Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries. II*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamin's Publishing Company, 2006.
- DAMASIO, Antonio, *Simțire și cunoaștere. Cum să generezi minți conștiente*. Traducere din engleză de Alexandru Babeș, București, Editura Humanitas, 2024.
- DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Felix, *Mii de platouri*. Traducere din limba franceză de Bogdan Ghiu, București, Editura Art, 2013.
- DI MEO, Guy, *Géographies Tranquilles du Quotidien: Une Analyse de la Contribution des Sciences Sociales et de la Géographie à l'Etude des Pratiques Spatiales*, în: „Cahiers de Géographie du Québec”, 1999, 43 (118).
- FOUCAULT, Michel, *Des espaces autres*, în *Dits et écrits*, Paris, Gallimard, 1984.
- HEIM, Michael, *Un Babel fericit*. Volum coordonat de Daciana Branea și Ioana Copil-Popovici, postfață de Cornel Ungureanu, Iași, Editura Polirom, 1999.
- MORETTI, Franco, *Grafice, hărți, arbori. Literatura văzută de departe*. Cu un studiu de Alberto Piazza, traducere de Cristian Cercel. Prefață de Andrei Terian, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2016,
- NORA, Pierre, *Les Lieux de mémoire*. I. Paris, Gallimard, 1984.
- POIRIER, WUNENBURGER (ed.), *Lire l'espace*. Bruxelles, Ousia, 1996.
- TERIAN, Andrei, *Critica de export. Teorii, contexte, ideologii*, București, Editura Muzeul Literaturii, 2013.
- THOMSEN, Mads Rosendahl, *Mapping World Literature. International Canonization and Transnational Literatures*, Continuum International Publishing Group, 2008.
- UNGUREANU, Cornel, *Mitteleuropa periferiilor*, Iași, Editura Polirom, 2002.
- VULTUR, Smaranda, *Teren. Proiecte și proiecții identitare*, în *A treia Europă*, 1998, nr. 2.
- WESTPHAL, Bertrand, *Geocriticism: real and fictional spaces*. Translated by Robert T. Tally Jr., New York, Palgrave Macmillan, St. Martin's Press, 2011.
- WUNENBURGER, Jean-Jacques, *Imaginariile politicului*. Traducere din franceză de Ionel Bușe și Laurențiu Ciontescu-Samfireag, București, Editura Paideia, 2015.
- TUAN, Yi-Fu, *Topophilia. A Study of Environmental Perceptions, Attitudes, and Values*. New York, Columbia University Press, 1990.